

# Osmanlı-Azerbaycan Sosyo-Kültürel İlişkilerinde Karadeniz Bölgesi'ndeki Bazı Aşiretler ve Önemli Şahısların Rolü (15. Yüzyıl ve 16. Yüzyılın II. Yarısında)

Bilal DEDEYEV\*

## Öz

Timur'un (1370-1405) Azerbaycan ve Anadolu'yu istilâsından sonra Osmanlı Devleti fetret dönemine, Azerbaycan ise Timurlular yönetimine girmiş ve bu iki Türk bölgesi arasındaki ilişkilerde de yeni bir dönem başlamıştır. Türk insanı farklı coğrafyalarda yaşamasına rağmen bu dönemde tarikatlar aracılığıyla da ilişki kurabilmiştir. 15. yüzyılın ikinci yarısında gerek Safevî propağandasının Anadolu'da artması ve gerekse de Osmanlı Devleti'nde yaşanan yeniden yapılanmalar nedeniyle ortaya çıkan toplu göçler Osmanlı-Azerbaycan sosyo-kültürel ilişkilerin oluşmasında bir basamak rolünü oynamıştır. Bu dönemde Karadeniz Bölgesi'nden de Azerbaycan'a çok sayıda Türkmen aşireti göç etmiştir. 16. yüzyıl başlarında Safevi Devleti'nin kurulmasıyla karşılıklı göç olayları yaşanmış; Şah İsmail'e bağlı Anadolulu Kızılbaş Türkmenleri Safevi Devleti'ne, Sünni Azeri Türkleri de Osmanlı topraklarına sığınmak zorunda kalmışlardır. Osmanlı-Azerbaycan sosyo-kültürel ilişkilerinde bir başka mesele de Azerbaycanlı ilim adamlarının planlı bir şekilde Osmanlı ülkesine celpedilmesidir. Bunu çok sayıda ilim ve sanat erbabının Osmanlı'dan Azerbaycan'a eğitim amacıyla gitmeleri ve Azerbaycan'da gerekli eğitimi alıp görev yapmak için tekrar Osmanlı Devleti'ne gelmeleri tamamlamıştır. Bu vesileyle 15. yüzyıl ve 16. yüzyılın II. yarısında çok sayıda mutasavvıf, şair, tabip, matematikçi, hattat, mimar, ilim ve fikir adamının Karadeniz Bölgesi bağlamında Osmanlı-Azerbaycan sosyo-kültürel ilişkilerinde önemli derecede rol oynadığı ortaya çıkmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Azerbaycan, Osmanlı Devleti, sosyo-kültürel ilişkiler, Karadeniz Bölgesi, Tebriz.

---

\*Doç. Dr., Qafqaz Üniversitesi, Sosyal ve Humanitar Bilimler Enstitüsü Karabağ Araştırmaları Şubesi, Bakü/Azerbaycan, bdedeyev@qu.edu.az

## The Role of some Tribes and Important Persons of the Black Sea Region in Socio-Cultural Relationships between the Ottoman and Azerbaijan (during the fifteenth century and in second half of the sixteenth century)

### Abstract

After Timur's (1370-1405) invasion of Azerbaijan and Anatolia the Ottoman fell into interregnum period and Azerbaijan was under the control of Timurs. After this a new period in relations between these two Turkic regions started. Although Turkic people were living in different geographic regions they were able to build relations by the help of religious sects. In the second half of the fifteenth century, the mass migrations due to either the increase in propaganda of Safavids in Anatolia or reconstructing in the Ottoman Empire played a significant role in forming the socio-cultural relations between the Ottoman and Azerbaijan. In this period, many Turkmen tribes from the Black Sea region also moved to Azerbaijan. In the beginning of the sixteenth century the mutual migration events took place with the establishment of Safavid Empire. As a result, the Anatolian Kizylbash Turkmens that subjected to Shah Ismayil stayed in Safavids and the Sunni Azeri Turks had to take shelter in the Ottoman. The other issue that played an important role in socio-cultural relationships between the Ottoman and Azerbaijan is the attraction of Azerbaijanis scholars to the Ottoman Empire. This process was completed with movement of many scholars and art men to Azerbaijan for getting an education and later returning back to the Ottoman for serving the Empire. In this regard, it was revealed that many sufis, poets, doctors, mathematicians, penmen, architects, scholars, and philosophers of the Black Sea region played an important role in socio-cultural relations between the Ottoman and Azerbaijan in the fifteenth century and second half of the sixteenth century.

**Keywords:** Azerbaijan, the Ottoman Empire, socio-cultural relations, Black Sea region, Tebriz.

## Giriş

### Osmanlı-Azerbaycan Sosyo-Politik ve Kültürel İlişkilerinde Karadeniz Bölgesi'nin Yeri

Timur'un (1370-1405) Azerbaycan ve Anadolu'yu istilâsından sonra Osmanlı Devleti fetret dönemine, Azerbaycan ise Timurlular yönetimine girmiştir. Bu durum 15. yüzyılın ikinci çeyreğinde Osmanlı'nın eski gücüne kavuşması ve Azerbaycan'da Karakoyunluların Timurlu hakimiyetinden kurtulmasıyla farklı bir şekil almıştır. 15. yüzyılın ikinci yarısında ise, Fatih'in (1451-1481) İstanbul'u fethi ile Osmanlı Devleti Avrupa ve Anadolu'da genişleyerek Cihan Devleti olmuş, Karakoyunlular da İran ve Irak topraklarını Azerbaycan'a katarak büyük bir devlet durumuna gelmiştir. İlk başlarda Timurlu tehlikesi nedeni ile iyi ilişkiler kuran Osmanlılar'la Karakoyunlu devletleri, iki ülke arasında bulunan Akkoyunlu Beyliği direnişine karşı bu iyi ilişkilerini daha sonra da devam ettirmişlerdir. İstanbul'un fethinden sonra boğazların ve Karadeniz kıyılarının Osmanlı kontrolünde olması, Avrupa'dan gelebilecek desteğin engellenmesi sonucu, Osmanlı'ya karşı asi olan Trabzon Rum Despotluğu, Candaroğlu ve Karaman Beylikleri ile Gürcistan Krallığı'nın da direnecek gücü kalmamıştır. Hal böyle iken, 1457'de Rum Despotu, Diyarbakır'daki Akkoyunlu sarayına bir heyet göndererek durumunu anlatmış; Uzun Hasan (1453-1478) da Kral Yuannes'in dillere destan güzellikteki Kızı Katerina ile Kapadokya vilâyeti karşılığında anlaşmaya hazır olduğunu bildirmişti. Kral Yuannes tarafından kabul görülen bu öneri, Trabzon Despotluğu ile Akkoyunlu arasında ittifak anlaşmasıyla sonuçlanmıştır (Tihrani, 2001, s. 231; Solak-Zade, 1989, s. 302; Hinz, 1993, s. 28-29; Woods, 1993, 165; Kırzioğlu, 1998, 25).

Siyasi çıkarların çatıştığı 1460'lı yıllarda Osmanlı Devleti aleyhine başta Roma Papası olmak üzere birçok Avrupa ülkesi ittifak arayışları içine girdi. Yapılan plânlamaya göre doğuda da müttefikler elde edilerek Osmanlı'ya karşı Haçlı seferleri düzenlenecekti. Bu yüzden Ludovik isiminde bir rahip müzakereler yapmak için Trabzon ve Gürcistan'a gönderilmişti. Rahip, Gürcistan dönüşünde Akkoyunlu sarayına uğrayarak bir antlaşma da Uzun Hasan'la yapmıştı (Hinz, 1992, s. 30). Rahip Ludovik, Candaroğlu ve Karamanlılar'ı da ittifaka çekmeyi başarmış; bu ülkeleri temsilen her birinden alınan elçiler, 1460'ın Aralık ayında Roma'da Batı ülkelerinin

sözcüleriyle bir araya gelmiş ve bu birleşme başarısızlıkla sonuçlanmıştı (Mahmudov, 1996, s. 105-106; Erşahin, 2002, s. 92-93).

Uzun Hasan'ın Trabzon'a bu kadar önem vermesinin bir nedeni de ekonomik sorunlar idi. Bu dönem için Akkoyunluların denizlere açılacak tek yolu Trabzon limanı idi. Avrupa ile özellikle ipek ticaretinin geliştirilmesi için Trabzon Kalesi'nin düşmemesi gerekirdi (Ferzalıbeyli, 1999, s. 66; Bayram, 1999, s. 137-140; Paydaş, 2004, s. 219). Aksi takdirde Akkoyunlular için deniz ticareti ya tamamiyle ortadan kalkacak ya da ağır gümrük vergisi yüzünden büyük ölçüde zarar görmüş olacaktı (Ezimli, 2007, s. 117). Ancak, Osmanlı Devleti Trabzon'u 1461. yıl Ekim ayının 26'da kendi topraklarına birleştirebildi (İnan, 1999, s. 141-151; İlhan, 1999, s. 153-157).

Osmanlı Devleti, Azerbaycan'da alt yapısı oluşturulan tasavvuf hareketlerinin de yayıldığı saha olmuştur. Azerbaycan orjinli Safevîye, Halvetîye ve Hurufîlik esas itibarıyla 15. yüzyıldan Osmanlı Devleti'nde yayılmaya başlamıştır. Bundan başka Orta Asya'da gelişen Nakşîlik de Azerbaycan mutasavvıflarının gayretleriyle Anadolu'ya getirilmiştir. Bunların içinde Safevîlik, Osmanlı Devleti'nde hem Sünnî, hem de Şîî çizgide faaliyet göstermiş, bu tarikatın Sünnî kolunun devamı niteliğinde olan Bayramîlik, Fatih döneminde Osmanlı yönetimine en yakın tarikat olmuştur. 15. yüzyılın sonları ve 16. yüzyılın başlarında ise Erdebil Safevî teşkilâtının güçlenmesi sonucunda Osmanlı topraklarında Şîî meyilli gruplar Şah İsmail'e desteklerini artırmışlar, bu durum Safevî Devleti'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır (Dedeyev, 2008, s. 205-223).

Bu bağlamda Karadeniz Bölgesi'nde 15. yüzyılın ortalarında devlet kurmak isteyen Safevi Şeyhi Cüneyt'in Anadolu'daki faaliyetinden sonra bir takım gelişmeler yaşanmıştır. Halep'te başarılı olamayan Şeyh Cüneyt, büyük zorluklarla Canik Beyliği'ne ulaşabildi. Canik Beyi Mehmed Bey tarafından iyi karşılanan Safevi Şeyhi, Trabzon Rum Despotluğu'nu ortadan kaldırarak devletini burada kurmayı plânladı. Cihat çağrısı yaparak yanına birkaç bin mürit topladı. Trabzon üzerine yürüyüp, kaleyi kuşattı. 1456'da Trabzon düşmek üzere iken, Osmanlı Devleti'nin müdahalesiyle Şeyh Cüneyt geri çekilmek zorunda kaldı. Bu olay, Şeyh Cüneyt'in Akkoyunlu Uzun Hasan'la tanışmasına vesile olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nin de Safevi Tarikatı'nı daha yakından tanımasına ve yönetimin Safevi şeyhlerine

karşı tavrının eskiye nazaran değişmesine neden olmuştur. Şeyh Cüneyt'in Anadolu'daki faaliyetlerinden sonra, 1456'da Uzun Hasan'la sohbetinde 20 bin asker toplayabilecek güçte olduğunu Âşıkpaşa-zâde zeylinde zikredilmektedir (Aşıkpaşa-Zade, 1332, s. 266-267). 1459'da Erdebil'e dönen Şeyh Ceneyt'in yanında Anadolu'dan topladığı müritlerin sayısı 12 bin kadar olduğu bilinmektedir (Yazıcı, 1988, s. 53-54). Bunların içinde çok sayıda Karadeniz insanının olduğu da mühtemeldir. Bundan sonra Karadeniz bölgesinin Azerbaycan için önemi daha da artmıştır. Çünkü, Safevî Tarikatı mensupları, propaganda faaliyetlerini genelde tüccar kılığında yapma yönüne gitmişlerdir ve bu bölge onlar için güvenli bir durumda olmuştur. Nitekim, II. Bayezid (1481–1512) döneminde Trabzon, Amasya, Antalya, Karaman, Kastamonu ve Sivas vilâyetlerinden Şah İsmail'in yanına gidenlerin sayı çok olduğundan Safevilere karşı 1501 tarihli yasaklanma hükümlerinin birçoğunun buralara gönderildiği (II Bayezid Dönemi Ahkam Defteri, 1994, s. 8, 92); Şah İsmail tarafından görevlendirilen Nur Ali Halife isyanında (1512) daha Karahisar'da iken Sivas, Amasya, Tokat ve Çorum'dan 4 bin hanelik, yaklaşık 20 bin Safevî müridinin kendisine katıldığı (Arslan, 2001, s. 319); Çaldıran Savaşı'na gidilirken Osmanlı'nın 40 bin askerini güvenlik için Sivas'ta bıraktığı (Feridun Bey, 1274, s. 357-358) ve böylece bu bölgedeki Safevî tarfdarlarının etkisiz hale getirilmeye çalışıldığı bilinmektedir. Bunların devamı ise, Sultan Selim'in (1512-1520) Mısır Seferi (1516/17) sırasında Tokat ve Yozgat (Bozok) çevresindeki Kızılbaş Türkmenler arasında Osmanlı Devleti'ne karşı başlatılan *Şeyh Celal* isyanı olarak yaşanmıştır. Bu dönem Safevîlerin Diyarbakır uğrunda Osmanlı ordusuyla savaşları devam etmekte idi. Sultan Selim Memluk Seferi'nde iken Şah İsmail'in ordu toplayarak Diyarbakır yakınlarına kadar geldiğine bakılırsa Şeyh Celal isyanının Safevîlerle ilişkili bir ayaklanma olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Buna karşılık Osmanlı Devleti Diyarbakır-Suriye arasındaki Birecük adlı yere ordu yerleştirmekle Safevîlerin olaya müdahale etmesinin karşısını alabilmiştir (Musalı, 2011, s. 269). Bu zamanlar Tokat bölgesinde Turhal halkından Bozoklu Şeyh Celâl etrafına topladığı yaklaşık 20 bin kişi ile sınıra kadar gelmiş Şah İsmâil'e güvenerek Osmanlı güçleriyle mücadeleye girişmiş, başarılı olamayacağını anlayınca Azerbaycan'a gitmek üzere harekete geçtiğinde Erzincan yakınlarında yakalanarak öldürülmüştür (1518). İsyanın hemen arkasından aynı amaçlar etrafında Şeyh Celal'in

müridi Şeyh Veli tarafından organize edilen diğer bir ayaklanma baş kaldırmış, çok geçmeden bu ayaklanma da bastırılmıştır (Uzunçarşılı, 1998, s. 297; İlgürel, 1993, s. 252; Üzüm, 2002. s. 550; Aktan vd., 2002, s. 13). İsyandar sonrası toplam iki ayaklanmada iştirak eden sayıları 20 binden fazla olan grubun arasında Karadeniz insanının da bulunduğu kitle ortada kalmış ve onların çoğu canlarını kurtarmak için sınırı aşarak Safevi topraklarına kaçmıştır. Şeyh Celal ve Şeyh Veli isyanlarından sonra Azerbaycan'a gerçekleşen göçün kesin sayını söylemek çok zor olsa da, bu sayının binlere baliğ olduğu düşünülebilir. Artık, devlet politikası haline getirilen Safevilik, Osmanlı Devleti'ndeki etkilerini Celali isyanları ile devam ettirmiş ve 16. yüzyıl boyunca sürmüştür.

Osmanlı-Azerbaycan sosyo-kültürel ilişkilerinde Şii Safevilikle paralel olarak Sünni tarikat olan Azerbaycan orjinli Halvetîlik tasavvufî kurumunun da bu dönem için etkili rol oynadığı bilinmektedir. Bu kurum, II. Bayezid döneminden başlayarak yayılmakta olan Safevilîğe karşı devletce desteklenen tarikat durumuna getirilmiştir. Osmanlı şehzadelerine kadar ulaşan Safevilîğe, II. Bayezid'in son dönemlerinde ve özellikle Sultan Selim zamanında Halvetîye Tarikatı'yla karşı koyma yönüne gidilmiş; birçok Halvetî Tekkesi bunun için açılmıştır. Safevî Tarikatı'nın Osmanlı Devleti'nde etkilerini engellemek amacıyla, özellikle Sultan Süleyman devrinde (1520-1566) Seyyid Yahya-şî Şirvanî'nin eserleri 1533 yılında istinsah yoluyla çoğaltılarak Osmanlı toplumuna okutulmaya çalışılmıştır (Dedeyev, 2009a, s. 91-106). Karadeniz Bölgesi'nde ise, Halvetiliğ'in etkili yeri Amasya bölgesi olmuştur (Budak, 2015, s. 107-194).

15. yüzyıldan başlayarak yaşanan bunca siyasî ve kültürel münasebetler iki ülke halkı arasında birtakım sosyal problemlere ve aynı zamanda yakınlaşmalara da neden olmuştur. Bu dönemde Safevî Tarikatı'na müntesip olup, Azerbaycan'a yerini yurdunu terk etip giden Osmanlı tebaası Türkmenler'in sayısı on binlere ulaşmıştır. Aynı şekilde Safevilîğe karşı olan birçok Azerbaycanlı Sünnî Türk, Safevî Devleti kurulduktan sonra yapılan baskılara dayanamayıp Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır.

### **Azerbaycan'a Göç Eden Karadenizli Türkmen Aşiretler ve Onların Faaliyetleri**

Osmanlı Devleti'nde, yeni yapılanmalar zamanla halk arasında bazı bölünmeler şeklinde sosyal sorunlar ortaya çıkarabilmiştir. Öyle ki, 15.

yüzyılda, genelde ilmiye ve kalemiye sınıfının yetiştiği Osmanlı medreseleri, fıkıh ağırlıklı bir eğitim sistemini benimsemişti. Medreseler, ilim adamı yanında devlet adamlarını da yetiştiren eğitim kurumları olmuştur. Dolayısıyla Osmanlı yönetiminin yanında yer alan medreseliler, Müslüman halkın homojen kesimini teşkil etmişlerdir. Bunlar, İslâmî yönetime sahip Osmanlı Devleti'nde halk ve yönetim arasında iletişim rolünü oynamıştır. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nde eyaletlerin yönetimi Enderun'dan yetişmiş bürokratların eline geçmeye başlamıştır. Durum böyle iken, medrese kültürünün dışında kalan halk ise bazı tasavvufî gruplara meyiletme yönüne gitmiştir. Devlet bu grupların bir çoğunu kontrol altında tutabilse de, bazıları ise, özellikle klâsik Osmanlı eğitiminden uzak kalan Türkmen aşiretleri, Sünnî inanca aykırı Anadolu'da eskiden beri marjinal olarak mevcut, ehlibeyt sevgisini esas alan zümrelere sempati duymaya başlamış (Küçükdağ, 2002, s. 440-444), sonuç olarak devletine baş kaldıran heterojen gruplar haline dönüşmüşlerdir. Ancak, ortaya çıkan bu sorunlara rağmen, Osmanlı Devleti'nde meydana gelen yapısal değişiklikler sistemli olarak devlete bağlılığı aşılamış, toplumun büyük kesiminde hanedana ve devlete sadakati öne çıkarmıştır. Devletin bu resmî doktrinine ayak uyduramayan bazı gruplar, rahat hareket edemeyince, daha serbest olabilecekleri bir ortama sahip olan gruplara yönelmek zorunda kalmışlardır. Artık, 15. yüzyılın son çeyreğinde etkisini gösteren bu sıkıntının ceremesini ise Türkmenler çekmiş, komşu Türk devletlerine yakınlık göstermeye başlamış ve bir Safevî Tarikatı müntesibi olarak Osmanlı'dan Azerbaycan'a göç etmeye başlamışlardır (Dedeyev, 2008, s. 213-214). Bunlardan bir kaç Karadenizli Türkmen aşiretleri olmuştur. Aşağıda Azerbaycan'a göç etmiş bu Karadenizli Türkmen aşiretleri kısaca böyle incelenebilir.

**Rumlu:** Rumlu Türkmen aşireti, daha çok Sivas bölgesi ile Tokat-Amasya'ya bağlı köylerde yaşamakta idiler. Rumlular'ın Safevî Tarikatı'yla olan ilişkileri, Şeyh Hoca Ali zamanına kadar gitmektedir. Timur'un Anadolu'dan götürdüğü esirlerin muhtemelen büyük bir kısmını Rumlular teşkil ediyordu. Erdebil'deki Rum Mahallesi, bu boya nispetle adını aldığı söylenebilir. Rumluların Safevî Devleti'nin kurulmasında da çok emekleri geçmiştir. Nur Ali Halife, Pîrî Bey ve Pîr Sultan gibi Şah İsmail'in güvendiği devlet adamları bu boya mensup kişiler idi. Sonrular bu aşiretten olan büyük emir Cihanşah'ın oğlu Hasan Ali'nin vekili olmuş Hacı Hüseyin,

Şirvan emirülümerası olmuş Marus Han, Halifetül-hülefa Hüseyin Kulu Hülefa, Hoy hakimi Deli Budak ve Kurban Sultan da Safevi Devleti'nde mensep sahibi olmuşlardır (Anonim, 1993, s. 4; Münşi, 2010, s. 267).

**Ustaclu:** Sivas-Amasya-Tokat bölgesinde yaşayan Ustaclunun bazı oymakları Kırşehir'e kadar uzanan Ulu Yörük adlı büyük bir aşiret idi. 15. yüzyılın ikinci yarısında diğer bölgelere yayılan Ustaclular'ın Safevîler'le bağlantısı, Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar dönemine tesadüf etmektedir. Ruzbihan (1987), Şeyh Haydar'ın müritlerinden bahsederken Ustacluların da adını zikretmektedir (s. 93). Şah İsmail, Erzincan'da iken (1500) yanına çok sayıda Ustaclu'nun katıldığı bilinmektedir. Bu boya mensup Ustaclu oğlu Mehmed Bey, Safevîlerin Diyarbakır vâlisi olup, Çaldıran Savaşı'nda sol kanada komuta etmiş ve bu savaşta ölmüştür.

Diğer bir Ustaclu aşiretine mensup Safevî devlet adamı da Çayan Sultan lâkabı ile anılan Mehmed Bey isimli birisi olup, emirülümeralığa kadar yükselmiştir. Safevîler'in Korcubaşlık görevini de Çaldıran'da maktul düşen, Ustaclu Sarı Pire yürütmüştür.

Ustaclular, Safevî Devleti'nin kuruluşunda önemli rol oynadıkları kadar, Şah İsmail'e olan sadakatlarıyla da tanınmışlardır. Çaldıran Savaşı'nda atını vererek Şah İsmail'in savaş meydanından kaçmasını sağlayan Hızır Ağa, bu boya mensup idi.

Şah Tahmasb döneminde devlette görev almış Ustaclu mensubu emirler ise, şunlardır: Mentеше Sultan, Bedr Han, Şah Kulu Sultan, onun kardeşi Şah Ali Sultan, Sadruddin Han, Muhammed Han Asayışoğlu, Ahmed Sultan Sufioğlu, Hasan Bey Yüzbaşı'nın oğlu Hüseyin Bey, Timur Han'ın oğlu Murad Han Süfreci, Allah Kulu Sultan Kerampa, Şah Kulu Sultan Yekan ve sayıları çok olan bu şahısların evlatları (Anonim, 1993, s. 15-16; Münşi, 2010, s. 265-266; Sümer, 1992a, s. 43-52).

**Çepni:** Çepniler, Oğuz Han'ın oğlu Gün Han'ın soyundan gelen 24 Oğuz boyundan biri olup, Anadolu'ya ilk gelen Türk oymaklarından. Başlangıçta yurtları Samsun bölgesindeki Yukarı ve Aşağı Canik olsa da, daha sonraları Kuzeydoğu Anadolu'da Sivas, Tokat ve Amasya'dan başka geniş bir topluluk halinde Trabzon, Bayburt, Gümüşhane, Giresun ve Canik bölgesinde yaşamışlardır. Çepnilerden bir grubu Trabzon-Rum Despotluğu'na karşı 1348'de yapılan sefere Tur Ali Bey'le birlikte katılmıştır. Yine Çepni aşiretinin reisi II. Abdi Bey, 1467'de Uzun Hasan'a Osmanlılara



karşı katılarak 1473 Otlukbeli savaşında bulunmuştur. Akkoyunlularda şahzadeler mücadelesinde Sultan Halil'e karşı Şahzade Yakup'u destekleyenlerden biri de Abdi Bey olmuştur (Erdem, 1991, 251). Çepnileden bir cemaatin de Safevilerin yanında yer aldığı bilinmektedir. Muhtemelen Şeyh Cüneyd, Trabzon saldırısı sırasında Canik civarındaki Türkmenler'den bazı grupları yanına çekmiştir. Bu vesile ile Safeviler'in hizmetinde Çepni Türkmenleri de yer almıştır. Safevilere hizmet etmiş Çepni mensubu olanlardan, Şah Tahmasb dönemi Kızılbaş emirlerden Süleyman Bey Çepni ve Muhammed Bey Calaloğlu örnek gösterilebilir (Anonim, 1993, 8; Sümer, 1992b, 7-36; Babinger ve Köprülü, 1994, 23).

**Candaroğulları:** Karadeniz bölgesinde kurdukları Candaroğulları Beyliği'nin cemaati olan bir grup Osmanlıların bu bölgeleri ilhak etmesinden sonra (1459-61) Akkoyunlulara katıldı. Candaroğullarından Sinop'un son beyi olan Kızıl Ahmed'in de saltanat mücadelesinde Şahzade Yakup'un yanında yer aldığı bilinmektedir (Erdem, 1991, 254).

### **Karadeniz Bağlamlı Osmanlı-Azerbaycan Sosyo-Kültürel İlişkilerinde Mühim Rol Oynayan Bazı Ünlü Şahıslar**

İlhanlılar devrinde (1256–1357) Moğol idareciler tarafından yüzlerce sanat ve ilim adamı art arda Başkent olan Merağa, Tebriz ve Sultaniye'ye çevre ülkelerden getirilmiş; bu durum Azerbaycan kültür hayatını derinden etkilemiştir. Böylece Azerbaycan sahası 14–15. yüzyıllarda adeta bölgenin ilim ve kültür merkezi haline gelmiştir (Karl, 1979-1980, s. 59-79; Onullahi, 1981, s. 45-51, 188-192; Piriyeve, 2003, s. 236-254; Kasimov, 2008, s. 147-236). Bu durum Osmanlı Devleti'nde ilgi uyandırmış, eğitim almak amacıyla çok sayıda insan Azerbaycan bölgesine gitmiştir. Buna karşılık, Azerbaycanlı ilim adamlarının çalışmak için Osmanlı ülkesine geldikleri bilinmektedir. Özellikle, Timur istilasıyla bu kültürel trafik hız kazanmış; İstanbul'un fethinden sonra daha da artmıştır. Bu dönemde Acem ülkesi olarak bilinen Azerbaycan ve İran'dan gelen âlimlere Osmanlı Devleti'nde büyük rağbet gösterilmiştir. 15. yüzyılın II. yarısından itibaren ise, Fatih'in başlattığı eğitim alanındaki yeniden yapılanmadan sonra Azerbaycanlı ilim adamlarının planlı bir şekilde bu ülkeye getirildikleri anlaşılmaktadır. Bunu çok sayıda ilim ve sanat erbabının Osmanlı'dan Azerbaycan'a eğitim amacıyla gitmeleri ve Azerbaycan'da gerekli eğitimi alıp görev yapmak için tekrar Osmanlı Devleti'ne gelmeleri

tamamlamıştır. Böylece, iki Türk bölgesindeki ilim ve fikir adamları ile mutasavvıflar arasında kaynaşma olmuştur. Bu durum hiç şüphesiz iki Türk bölgesinin gelecekteki sosyo kültürel hayatını da önemli derecede etkilemiş, aynı zamanda Karadeniz Bölgesi de bu kaynaşma içinde yerini almıştır.

**Şeyh Pîr Tevekkül:** Halvetîler'in Anadolu'yla ilk temasları 14. yüzyılın son çeyreği ve özellikle Timur'un 1387'de Şirvan'ı ele geçirmesiyle başlamıştır. Kaynaklarda rastlanan Anadolu kökenli ilk Halvetî Şeyhi, Sinop Asıllı Şeyh Pîr Tevekkül'dür. Ölüm tarihi 837 (1433/34) olan Şeyh Pîr Tevekkül, tahsil için Herat'a gitmiş, orada meşhur Halvetî şeyhlerinden Ahî Emre Muhammed'in sohbeti esnasında şeyhe intisab etmiştir. İcazet ve hilâfetini aldıktan sonra bir müddet Şirvan'a gelen Ahî Emre Halvetî'nin yanında kalmış ve Timur'un Şirvan'ı almasından sonra muhtemelen 1390'dan sonra şeyhi ile birlikte Anadolu'ya dönmüştür (Hulvi, 1993, s. 363-364).

**Pîr İlyas el-Amasî:** Yine tarikatı yayan bir başka Halvetî Şeyhi ise Pîr İlyas el-Amasî'dir. Amasya'da doğup, burada tahsil gören ve ulemanın seçkinlerinden biri olan Pîr İlyas, Timur tarafından zorla Azerbaycan'a götürülmüş, Şirvan kadısı tâyin edilmiştir. Timur'un 1404'te Azerbaycan'dan ayrılmasından sonra Şirvan kadılığında istifa eden Pîr İlyas, Şeyh Sadreddin'le tanışarak ona bi'at etmiştir. Ancak, kendisi de bilge kişi olduğundan feyzini alamayınca, Amasya'ya dönmeye karar vermiştir. Bir müddet sonra tek başına mücadele yapamayacağını anlayıp, tekrar Şirvan'a gitmiş ve Şeyhinden seyrü sülûkünü tamamlayarak, halifesi sıfatıyla Amasya'ya gönderilmiştir (Hulvi, 1993, s. 363).

**Muhammed bin Mahmud Şirvanî:** Tam adı Muhammed bin Mahmud Dilşad Şirvanî aslen Şirvanlı olup 15. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yaşamıştır. Menteşeoğlu İlyas Bey'e (1403-1421), Germiyanoglu Yakup Bey'e (1402-1429), Osmanlı sultanı Çelebi Mehmet'e (1413-1421), Timutaş Paşaoğlu Umur Bey'e (ö.1461), Sultan II. Murat'a ve onun kazaskeri Veliyüddin'e eser sunduğu dikkata alınırsa, bu bölgelerin her birinde kısa bir müddet olsa da kaldığı söylenebilir (Muhammed bin Mahmud Şirvani, 2012, s. 13). Osman Şevki'nin bildirdiğine göre Şirvani Amasya Darüşşifası'nda yetişmiş, II. Murad zamanında saray hekimliği yapmıştır (Şevki, 1991, s. 190). Bazı Osmanlı kaynakları ve bazı çağdaş tarihçiler Şirvanlı olup Muhammed ve Mahmud

ismini taşıyan tabipleri karıştırmaktadırlar (Bursalı Mehmed Tahir, C. III, s. 139-140; K. Şerifli, 1999, s. 56-67; Nesirov, 2011, s. 248). Hatta meşhur Osmanlı alimi, Fatih'in özel doktorlarından biri olmuş Şükrullah Şirvani'nin Mahmud Şirvani'nin oğlu olduğu da belirtilmektedir (Nesirov, 2011, 249-250). Oysa ki, Mecdî (1989) ve Mehmed Süreyya (1996) Şükrullah Şirvani'den bahis ederken onun babasının adını İbrahim Hekim olarak göstermektedirler. Özellikle, Mecdi, Şükrullah Muhammed Şirvani'ye aid 890 (1485/86) tarihli vakfiyede vakfeden kişi olarak ...eş-Şeyh Mehmed b. İbrahim et-Tabip eş-Şirvani yazılı olduğunu belirtmektedir (s. 125; s. 1607). Kaynaklardaki bu değişik bilgileri en doğru şekilde tahlil eden ise, Muhammed bin Mahmud Şirvanî'nin *Tuhfe-i Muradi (Cevhername)* eseri ile ilgili kapsamlı çalışma yapmış Mustafa Argunşah'tır. Onun *Tuhfe-i Muradi* dışında *İlyasiyye* (Arapçadan tercüme), *Sultaniyye*, *Yemek kitabı*, *Mürşid* adlı Türkçe, *İlyasiyye*, *Yakubiyye*, *Ravzatu'l-'itr*, *el-Faslu'l-'aşir fî marifeti'l-evzan ve'l-mekayil*, *Risaletün mine't-tıb fî beyani me'btela bihi mine'l-kulunc ve Miftahu'n-necat li-ma yenfetihu bi-hi ebvabü'l-birri ve's-saadat* ismini taşıyan Arapça da eserleri tespit edilmiştir (Muhammed bin Mahmud Şirvani, 2012, s. 11-30). Bunların içinde sağlık, beslenme, spor ve ilaçlar gibi konulardan bahseden *Yakubiyye* eserini, bir müddet Sinop'ta yanında bulunduğu Germiyan Beyi Emir Yakub bin Süleyman'a sunmuştur. Tıp dışında, tarih, fıkıh, tefsir ve mütercimlik üzerine de eserlerinin bulunduğu söylenen Muhammed bin Mahmud Şirvanî'nin, 1439 tarihinden sonra vefat ettiği tahmin edilmektedir (Muhammed bin Mahmud Şirvani, 2012, s. 13; Nesirov, 2011, s. 247-248).

**Pîr Fethullah:** Aslen Kastamonulu'dur. Eğitim almak için Azerbaycan'a gitmiş ve bir müddet Tebriz'de kalmıştır. Daha sonra Tebriz'den Horasan'a geçerek bir müddet Molla Câmî'nin (1414-1492) yanında eğitimini devam ettirmiştir. Uzun Hasan, Azerbaycan'a hakim olduktan sonra 1469'da Pîr Fethullah'ı Azerbaycan'a davet ederek onu Erzincan Medresesi müderrisliğine tâyin etmiştir. Pîr Fethullah, Erzincan'da iken Pîr Mehmed -i Erzincanî'nin hizmetine girerek Halvetî şeyhlerinin seçkinlerinden olmuştur. Şeyhi'nin ölümünden sonra tarikatın irşat postuna oturmuştur. Ömrünün sonuna kadar Erzincan'da yaşadığı bilinmektedir (Hulvi, 1993, s. 419).

Pîr Fethullah'ın ölüm tarihi hakkında Hulvî'nin (1993) belirttiği 861 (1456) yılı (s. 421), doğru olmamalıdır. Çünkü bu tarih, hem Uzun Hasan'ın

Azerbaycan'ı hakimiyeti altına aldığı dönemle, hem de Pîr Mehmed Erzincanî'nin 1474 tarihli ölümüyle uyuşmamaktadır. Öyle ise Pîr Fethullah'ın ölümünün 1474'den sonra olduğu söylenebilir.

**Habib-i Karamanî:** Nesebi baba tarafından Hz. Ömer'e dayanan Habib-i Karamanî, Niğde yakınlarındaki Ortaköy kasabasında dünyaya gelmiştir. II. Murat döneminde (1421-1451) Azerbaycan'a giderek Seyyid Yahya'nın (ö. 1466) maiyetine girmiştir. On iki yıl onun yanında kaldıktan sonra halifesi olarak Anadolu'ya dönmüştür. Bir müddet Ankara'da bulunarak Bayramîye Tarikatı ileri gelenleriyle yakınlık peyda etmiştir. Diğer Halvetî şeyhlerinden farklı olarak birçok başka tarikat mensubuyla sohbet etme fırsatı bulan Habib-i Karamanî, Câmî'nin yazdığına bakılırsa, Nakşebendîye şeyhlerinden İbrahim-i Şirvanî ile Emir Buhârî'ye de yakınlık göstermiştir.

Habib-i Karamanî, Fatih ve II. Bayezid dönemlerinde Karaman, Aydın ve Anadolu'nun diğer vilâyetlerinde bulunarak Halvetîliği Osmanlı Devleti'nde yaymakla meşgul olmuştur. Tespitlere bakılırsa, *Kitâbü'n-Nesayih* adlı eseri olduğu, ancak günümüzde nüshasına raslanılmadığı bilinmektedir (Şahin, 1996, s. 371). Çok sayıda mürit ve halife yetiştirdiği kaynaklarda verilen bilgiden anlaşılmaktadır. II. Bayezid'in oğlu Karaman Valisi Şehinşah'ın nişancısı Hasan Bey, onun müritlerinden idi.

Ömrünün sonunu Halvetîler'in o sırada yoğun olduğu Amasya'da geçiren Habib-i Karamanî, 902 (1496/97)'de vefat etmiştir. Mezarı Amasya'da Mehmed Paşa İmaretî avlusundadır (Lamii, 1270, s. 704-706; Gelibolulu, 1997, s. 782; Hoca Sadeddin, 1979, s. 204-205; Hulvi, 1993, s. 409-410).

**Şair Leâfî:** Şair Leâfî, aslen Tokatlı'dır. Güzel yazıya ve şiire ilgisi büyük olmuştur. Bu sahada yeteneğini geliştirmek için o zaman Acem vilâyetleri olarak bilinen Azerbaycan'a, oradan da Herat'a gitmiştir. Molla Câmî ve diğer Nakşebendî şeyhlerinin yanında yetişmiştir. Anadolu'ya gelirken Fatih'e Molla Câmî'den mektup getirerek görüşme fırsatı bulmuştur (Gelibolulu, 1997, s. 806). Bu vesileyle kendisini Acem bilgini olarak takdim ederek Fatih'in takdirini kazanmıştır. Böylece Fatih tarafından İstanbul'da Yedikule civarındaki daha sonra Kılıç Bab a Tekkesi adıyla meşhur olan kilise, tekke haline getirilerek kendisine verilmiştir. Kısa bir zaman içinde sultandan ihsan ve iltifat gördüğü için zengin olmuş; bir

müddet sonra Acemliği'nin sahte olduğu ortaya çıkınca elinden tekkesi alınarak dışlanmıştı (Kastamonlu Latifi, 1314, s. 289-290; Sehi Bey, 1998, s. 141). Leâlî başına gelenleri bir şiirinde şöyle anlatmaktadır:

*Olmak istersen itibara mahal Acem'in her biri ki Rum'a gelür  
Ya Arab'dan yahud Acem'den gel Ya vezaret ya sancak ûma gelür.*

(Kastamonlu Latifi, 1314, s. 290; Gelibolulu, 1997, s. 807)

Gözden düşünce fakirleşen Leâlî, İstanbul'da yoksulluk içinde vefat etmiştir. Mezarı Şeyh İlahî Tekkesi'ndedir (Sehi Bey, 1998, s. 141). Asıl adı, doğum ve ölüm tarihi hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Leâlî lâkabının sözlük mânâsı *inci* olup, değerli ve kıymetli taş anlamından hareketle bu mahlası almış, şairlerin incisi gibi kullanılmıştır. Müstakim-zâde, bir tercümeden faydalanarak bu adın Azerbaycan'da *Lale* ismindeki köye nispetle alındığını belirtmektedir (Müstakim-Zade, 2000, s. 376b). Hüseyin Kerbelayî'nin eserinde de şimdiki Güney Azerbaycan'ında *Lale* isminde bir köyden bahsedilmiştir (Kerbelayî Tebrizi, 1349, s. 67). Leâlî, kendisini Azerbaycan'ın *Lale* köyünden bir Azerî Türkü gibi göstermiş, bu yolla Osmanlı ilmiye erkânı arasında yer almaya çalışmıştır.

**Kabûlî:** Fatih dönemi Osmanlı şairlerinden olan Kabûlî, aslen Acemli olup, nerede doğduğu bilinmemektedir. Sadece kendi divanı ve yine Türkiye de İran asıllı şairlerden biri gibi tanınan, aslında Azerî Türk şairi olan Hamîdî'nin (Hikmet, 2013, s.231-242; Musayeva, 2007, s. 24-26) bir şiirindeki kısıtlı bilgiler dışında temel kaynaklarda şimdilik hakkında bilgi bulunamayan Kabûlî, tespitlere göre 841 (1437/38) doğumludur. 1461'den sonra yaklaşık 10 sene Şirvanşahlar Devleti'nde yaşamıştır. Çağdaşı ve dostu Hamidi gibi (Hamidi de bir müddet Şirvanşahlar Devleti'nde yaşamış, Kabuli'den önce 146'de Kastamonu'ya gelerek, İsfenduyaroğlu İsmail Bey'in yanında bir kaç ay kaldıktan sonra Bursa'ya getmiştir (Ünver, 1997, s. 461)) bilinmeyen nedenlerle oradan ayrılıp, Osmanlı Devleti sınırları içindeki Amasya'ya gitmiştir. Ertaylan, bu tarihi 1472 olarak belirtmiştir. Amasya'da bir müddet yaşayan Kabûlî, şehzade II. Bayezid'in iltifatını kazandıktan sonra İstanbul'a yerleşmiştir. Muhtemelen yakın dostu olarak bilinen Hamidi'nin yardımıyla Osmanlı sarayında göreve alınmıştır. Fatih'e

sunduğu *Külliyât-ı Divân-i Kabûlî* adlı eserini 1475'te bitirmiştir. Bu divanındaki şiirlerin çoğu Farsça olup, bir miktarı da Türkçe'dir.

Kabulî'nin, kısa zaman içinde saraydan dışlandığı bilinmektedir. Bir şiirinde vezirlerden şikâyet ettiği için, kovulduğu ortaya çıkmaktadır. Hamidi'nin hayatından bilindiği ne göre, 1476/77. yıllar onlar için sıkıntılı dönem olmuştur. Buradan yola çıkarak, Kabulî'nin saraydan kovulduğu tarih de bu aralar olduğu söylenebilir.

Kabûlî'nin ölüm tarihi, çağdaşı olan Hamîdî'nin şiirinde 1478 olarak belirtilmiştir. Ömrünün sonu yoksulluk ve zaruret içinde geçtiği tahmin edilen Kabûlî, yeri kesin olarak bilinmemekle birlikte İstanbul'a defnolunmuştur (Ertaylan, 1948, s. 3-20; Pala, 1982, s. 66; Kayaalp, 2001, s. 43).

**Mehmed Çelebi Cemalî / Çelebi Halife:** Çelebi Halife diye tanınan Şeyh Mehmed Çelebi Cemalî, ünlü âlim Celaleddin-i Aksarayî soyundan olup, Konya'nın Aksaray kasabasında doğmuştur (Lamii, 1270, s. 706; Hulvi, 1993, s. 427). Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Çelebi Halife, uzun arayışlar sonucu kendine uygun mürşit bulamayınca bu dönem Bakü'de oturan Seyyid Yahya ile görüşmek için oraya gitmeyi kararlaştırmıştır. Bakü yolculuğu esnasında yolu üzerinde bulunan Erzincan'dan geçerken Pîr Mehmed-i Erzincanî'yi ziyaret etmiş; daha sonra yoluna devam etmiştir. Câmî'nin belirttiğine göre yolculuğun ikinci gününde Seyyid Yahya'nın vefat ettiğini öğrenince Erzincan'a geri dönmüştür (Lamii, 1270, s. 707). Hulvî ise, Çelebi Halife'nin Bakü'ye vardktan sonra şeyhin ölüm haberini aldığını ve hatta cenaze namazını bile kıldıktan sonra geri geldiğini eserinde zikretmiştir (Hulvi, 1993, s. 430).

Erzincan'da bir müddet kalan Çelebi Halife, Pîr Mehmed'den hilafet icazetini aldıktan sonra ilk önce Tokat'a, daha sonra da 1463'te Amasya'ya gelmiştir. Şeyhi'nin 1474'te ölümü üzerine Halvetîye Şeyhliği görevine başlamıştır.

Çelebi Halife, Amasya'da iken şehrin vâlisi Şehzâde II. Bayezid'le arasında şeyh-mürît ilişkileri kurulmuş ve şehzâdenin sevgisini kazanarak Hace-i Sultanî Zâviyesi kendisine verilmiştir. Fatih'in ölümünden sonra, II. Bayezid'in saltanatı eline geçirmesinde büyük emeği geçen Çelebi Halife, II. Bayezid döneminde Halvetîliğin İstanbul'da yayılmasını sağlayan ilk Halvetî Şeyhi olmuştur. Onun İstanbul'a gelip II. Bayezid üzerinde Osmanlı

sarayında etkili olması sonucu Helvetilik, Bayremîye'nin yerini almıştır. Bu gelişmeler sonucunda Sultan Selim ve Kanunî Süleyman zamanında Halvetî bürokratları Osmanlı yönetiminde en üst düzeyde yer almışlardır.

Çelebi Halife, 903 (1497/98) tarihinde hacca giderken vefat etmiştir (Küçükdağ, 1994, s. 28-33).

**Hâşimî:** Azerbaycan'a yerleşmiş seyyidlerdendir. Osmanlı Devleti'ne gittiği dönem değişik şekillerde belirtilse de, kesin bir tarih verilmemektedir. Anlaşılan II. Bayezid zamanında ailesiyle birlikte Osmanlı Devleti'ne göç etmişlerdir. Babasının adı Hasan olup, Sultan Selim Trabzon'da vâli iken musahiplerinden biri olmuş, sonralar kendisine kadılık görevi de verilmiştir. Çaldıran Savaşı'nda iştirak ederek öldürülmüştür. Hâşimî'nin oğullarından Emiri ve Muhtari lakaplarında yazan ikisinin şair olduğu bilinmektedir.

16. yüzyıl Azerbaycan şairleri tarzında yazan Hâşimî, şiirlerini özellikle Azeri Türkçesi'nde kaleme almıştır. Musayeva'nın tespitlerine göre Hâşimî'nin bazı şiir örnekleri elyazma olarak arşivlerde bulunmaktadır. Temel kaynaklarda verilen örneklerle, arşivlerdeki şiirler arasında küçük farklılıkların olduğu görülmektedir (Gelibolulu, 1997, s. 1047-1048; Komisyon, 1979, s. 37; Komisyon, 1981, s. 140; Gökmen, 1997, s. 148; Musayeva, 2007, s. 29).

Hâşimî'nin ölüm tarihi 1511 olarak tespit edilmişse de (Musayeva, 2007, s. 29), hakkında verilen genel bilgilerden Sultan Selim'in hakimiyeti devrinde daha hayatta olduğuna bakılırsa bu tarihin doğru olmadığı söylenebilir.

**Mevlânâ Abdülhalim b. Ali:** Mevlânâ Abdülhalim b. Ali, Kastamonlu'dur. Acem'e muhtemelen II. Bayezid döneminde tahsil için gitmiş; daha sonra tasavvufa meyletmiştir. Ancak kaynaklarda hangi tarikata bağlı olduğu hakkında bilgi verilmemiştir. O sırada Halvetîye Tarikatı, Osmanlı Devleti'nde popüler olduğu göz önüne alınırsa, onun da Halvetî olduğu söylenebilir. Mevlânâ Abdulhalim, bir müddet sonra Osmanlı Devleti'ne dönmüştür. Sultan Selim'e imamlık yaptığı için "*Hâce-i Sultan*" unvanıyla yevmî iki yüz akçelik göreve atanmıştır. Mısır seferinde Sultan Selim'le birlikte Şam'a gitmiş ve orada vefat etmiştir (Gelibolulu, 1997, s. 1216).

**Mevlânâ Bahşî Halife:** Mevlânâ Bahşî Halife, aslen Amasyalı'dır. Acem'de eğitim aldıktan sonra Osmanlı Devleti'ne dönmüştür. Sultan Selim

dönemi mutasavvıflarından olup, hadis ilmine ve vaaz etme sanatına vakıf bir zat idi (Gelibolulu, 1997, s. 1224). Doğum ve ölüm tarihleri belirlenememiştir.

**Fethullah-ı Şirvanî:** Fethullah-ı Şirvanî'ni aslen Azerbaycan'ın Şirvan bölgesine bağlı Şabran'dan olup, 1417'de Şemahî şehrinde doğmuştur (Akpınar, 1995, s. 463; Eskinar, 1999, s. 65). Kaynaklarda, şeriat ve mantık ilmini Seyyid Şerif-i Cürcanî'den talim ettiği belirtilmişse de yaşadıkları tarihler bakımından bunun mümkün olmadığı söylenebilir. Bursalı Tahir'e (2000) göre matematiği Ali Kuşçu'dan (s. 392), diğer kaynaklara göre ise Kadı-Zâde-i Rumî'den öğrenmiştir (Taşköpri-Zade, 1985, s. 107; Mecdi, 1989, s. 125; Gelibolulu, 1997, s. 398; Hoca Sadeddin, 1975, s. 95; Sami, 1996, s. 3340). 1435 yılında gittiği Semerkand'da bir süre kalarak, orada fen bilimlerinde eğitim almıştır. Genelde Matematikçi olarak bilinse de, onun astronomi, coğrafya, musiki, felsefe, mantık ve tefsire dair eserlerinin bulunduğu bilinmektedir (Eskinar, 1999, s. 66-69; Nesirov, 2011. s. 245-246).

Tarihi kesin bilinmemekle Candaroğlu İsmail Bey (1443-1463) zamanında Kastamonu'ya yerleşmiştir. Bir süre ilmî ve eğitim faaliyetlerini burada devam ettiren Şirvani, İstanbul'un fethi arefesinde Bursa'da yaşamış, hatta Azerbaycan musikîçilerinin eserleri hakkında yazmış olduğu *Mecelle fi'l-musika* adlı eserini de Fatih'e takdim edebilmiştir. Fakat, onu himaye eden veziri azam Candarlı Halil Paşa'nın idamından sonra tekrar Kastamonu'ya dönmek zorunda kalmıştır. 1465 yılında gittiği Hacc ziyaretine kadar Kastamonu'da kalan Şirvani, Hacc ziyaretinden sonra (1467), bir müddet Mekke'de yaşamış ve vatanı Şirvana dönüşünde (1475) Kahire ve İstanbul'da da bulunmuştur (Uzunçarşılı, 1977, s. 80; Eskinar, 1999, s. 68-69; İnalçık, 2015, s. 55-56).

Fethullah-ı Şirvanî'nin vefatı Osmanlı kaynaklarında 1453 olarak belirtilmiştir (Mecdi, 1989, s. 125; Hoca Sadeddin, 1975, s. 95; Mehmet Tahir, 2000, s. 392). Fakat, bazı tarihî gelişmeler onun gerçek ölüm tarihinin 1486 olduğunu göstermektedir (Akpınar, 1995, s. 464; Eskinar, 1999, s. 69; İnalçık, 2015, s. 56).

**Muhammed Handan:** Elimizdeki kaynaklarda hakkında çok az bilgi bulunan Muhammed Handan, ilk yazı derslerini bir süre Timur Devleti'nin (1370-1507) hükümdarlarından biri olan Hüseyin Baykara'nın



(1470-1506) yanında da çalışmış Meşhedli Sultan Ali'den (ö. 1520) almıştır (Gelibolulu, 1926, s. 36). Osmanlı Devleti'ne gelerek Amasya'da ikamet etmiş ve orada yazının sınırlarını Hamdullah Efendi'den (ö. 1520) öğrenmiştir. Nestalik yazısı o kadar güzelmiş ki, üstadınınkinden farkedilmezmiş (Suyolcuzade, 1942, s. 46). Aslen Buharalı olan tanınmış Osmanlı hattatı Şeyh Hamdullah Efendi ise, II. Bayezid'in tahta çıkışından sonra Amasya'dan İstanbul'a davet edilerek orada hizmetini devam ettirmişti (Serin, 1997, s. 449-450). Buradan anlaşılan o ki, Muhammed Handan 15. yüzyılın 80'li yıllarında, Amasya'ya, sonra da üstadı ile birlikte İstanbul'a taşınmıştır.

**Kemaleddin-i Tebrizî:** 15. yüzyıl Azerbaycan tabiplerinden olan Kemaleddin Ahmed, Tebriz doğumludur. Muhtemelen 15. yüzyılın ikinci yarısı başlarında Anadolu'ya gelerek Kastamonu'da Candaroğlu İsmail Bey'in hizmetine girip, onun hassa tabibi olmuştur (Mecdi, 1989, s. 423-424; Gelibolulu, 1997, s. 1240; Süreyya, 1996, s. 881). Kastamonu'nun Osmanlı Devleti sınırları içine alınmasıyla vilâyet haline gelen bu beylik eski gücünü kaybedince, Kemaleddin Tabip, oradan İstanbul'a göçmüştür. İstanbul'da Mehmed Paşa Çarşısı'nda kendine dükkân açarak tabiplik işini burada devam ettirmiştir. Fatih'in hassa tabiplik teklifini, *Ben hürr iken kul olmazın ve Müslümanlara hizmet-i mesubatdan feragat idemeyiz* (Gelibolulu, 1997, s. 1240) diyerek kabul etmediği bilinmektedir. Mecdi (1989), böyle bir gelişmenin II. Bayezid döneminde de olduğunu kaydetmiştir (s. 424).

Kemaleddin Tebrizî'nin *Tekmilet el'Kâtibî* adlı telif eseri (Musayeva, 1986, s. 196-197) ve İbn en-Nefis (1210-1288)'in *Mucez* adlı eserinin Türkçe tercümesi bulunmaktadır. Kemaleddin-i Tebrizî, 913 (1507/08) tarihinde vefat etmiştir (Şevki, 1991, s. 177). Meşhur Osmanlı tabiplerinden Ahî Ahmed Çelebi onun oğludur (Süreyya, 1996, s. 881; Gökmen, 1997, s. 148).

**Sinaneddin Yusuf-ı Acemî:** Kaynaklarda adı değişik şekillerde geçen Sinaneddin Yusuf-ı Acemî (Taşköpri-Zade, 1985, s. 304; Mecdi, 1989, s. 319), Sinan-ı Acemî (Hoca Sadeddin, 1979, C. V, s. 231), Sinaneddin Yusuf Efendi (Süreyya, 1996, s. 1514), Mevlânâ Yusuf (Gelibolulu, 1997, s. 988) ve Sinan Çelebi Berdaî-Zâde Acemî (Bitlisi, 1976, s. 161) diye de bilinmektedir. Doğum yeri Gence vilâyetinin Berda nahiyesi olup, ilk

tahsilini orada almıştır. Kâtib Çelebi (1941), kendisini Sinaneddin Yusuf-ı Tebrizî-yi Gencevî şeklinde belirttiğine bakılırsa, bir müddet Tebriz'de yaşamıştır (s. 1893). Muhtemelen II. Bayezid döneminde Osmanlı Devleti'ne gelerek Bursa'da Mevlânâ Hüsrev Merdesesi'nde müderrisliğe başlamıştır. Daha sonra İznik Medresesi ve Amasya'da II. Bayezid'in yaptırdığı medreseye tâyin edilmiştir. Tefsir ve belâğat alanında sözü geçen âlimlerden biri olduğu için Amasya müftülüğüne kadar yükselebilmiştir.

Sinaneddin Yusuf'un *Şerh-i Mevakıf* ve *Şerh-i Tecrid* adlı eserlere haşiyesi vardır ki bu, *Hatib-Zâde Havaşis*'ne reddiye niteliğindedir. Bunların dışında hey'et ilmine ait bir risâlesi ile âdâb konusunda risalesi mecuttur (Taşköpri-Zade, 1985, s. 304-305; Mecdi, 1989, s. 319; Bitlisi, 1976, s. 161; Hoca Sadeddin, 1979, s. 231; Gelibolulu, 1997, s. 988; Katib Çelebi, 1941, s. 1893; Süreyya, 1996, s. 1514; Nesirov, 2011, s. 140).

Mehmed Süreyya (1996), Sinaneddin Yusuf'un Amasya müftüsü iken, 1516 yılında vefat ettiğini yazmaktadır (s. 1514). Mehmed Süreyya ile hemen hemen aynı dönemde yaşamış Abdi-Zade ise, bu tarihi 1507 olarak belirtmektedir. Hem de, Osmanlı-Safevi ilişkilerinin keskinleştiği bir dönemde, Şehzade Selim ve Şehzade Ahmed arasında giden taht mücadelesi ve Şah İsmail'in halifesi olan Nur Ali isyanının başkaldırdığı olaylardan bahis ederken, 1507'de Acem Sinan Efendi'nin bir gece vefat ettiğini ve yerine Tokat'ta Hatuniye müderrisi, aynı zamanda Nakibul-Eşraflığ'ın kaymakamı olan Koca Emir lakaplı İbrahim Efendi tayin edildiğini kaydetmektedir (s. 252-255). Abdi-Zade'nin ölüm nedeni olarak anlattığı olaylar gerçeğe yakın olsa da, ancak belirttiği 1507 tarihi doğru değildir. Çünkü, Osmanlı tahtına Sultan Selim'in geçmesi sırasında yaşanabilecek saltanat mücadelesinden yararlanmak isteyen Şah İsmail 1512'de Sivas Türkmenleri'nden olan Rumlu Nur Ali Halife'yi Anadolu'ya göndererek Kızılbaşlığın yaygın olduğu bölgelerden asker toplamasını emretti. Bu esnada Sultan Selim'le Şehzade Ahmed mücadelesi devam etmekte idi. Şehzade Ahmed'in Amasya'da bulunan Safevi olmuş oğlu Murad da yanındaki bir grup Kızılbaşla, Tokat civarındaki Kaz Çayırı adı ile bilinen yerde Nur Ali Halife'yle birleşti. Nur Ali Halife ise, iki Osmanlı asgeri kuvvesini mağlup ettikten sonra görevini başarıyla tamamlayarak, önce Erzincan'a, oradan da Şah İsmail'in yanına gitmiştir. (Dedeyev, 2014, s. 6). Demek ki, Abdi-Zadenin anlattığı bu olaylar en iyi ihtimal 1511-1512.

yıllarda yaşanmıştır. Bu halde Sinaneddin Yusuf'un vefatı 1511'den sonra kabul edilebilir.

**Seyyid İbrahim-i Acemî:** Seyyid İbrahim'in ataları Acem'e yerleşmiş seyyidlerden olup, Emir Efendi adıyla tanınmışlardır. Bu aile, II. Bayezid'in şehzâdelik döneminde Amasya'nın Yenice adlı köyüne gelip yerleşmişlerdir. Babasının, II. Bayezid'e av eğlencelerini bırakması konusunda nasihatlarında bulunduğu ve onu bu alışkanlığından vazgeçirdiği kaynaklar yazmaktadır.

Seyyid İbrahim, ilk eğitimini babasından aldıktan sonra, Bursa'ya gelerek Şeyh Sinan'ın öğrencisi olmuştur. Şeyh Sinan, e mekkiye ayrıldıktan sonra bile Seyyid İbrahim'le ilgilenmeyi bırakmayarak, ona bazı konularda yardımcı olmuştur.

Seyyid İbrahim'in önemli özelliklerinden biri, hiçbir şeyhe bağlı olmadan eğitimini sürdürmüş olmasıdır. Şeyh Sinan'dan sonra Molla Hasan - 1 Samsunî yanında yetişmiş; ancak ondan icazetname almayı kabul etmeyip, eğitimini Hoca-Zâde ile devam ettirmiştir. Bir müddet Karamanî Mehmed Paşa'nın oğluna, daha sonra II. Bayezid'in oğlu şehzâde Korkut'a hocalık; sırasıyla Merzifon, Karahisar ve İstanbul'da Mustafa Paşa medreselerinde müderrislik yapmıştır. En son seksen akçe yevmiye ile Amasya müderrisliği ve müftülüğü görevine tâyin edilmiştir. II. Bayezid'in son dönemlerinde yevmi yüz akça maaşla emekliye ayrılmıştır. Sultan Selim tarafından Eyyüb Türbesi yakınlarından ev satın alınarak kendisine verilmiştir. Ömrünün sonuna kadar burada yaşayan Seyyid İbrahim, bu evi Eyyup müderrislerine vakfetmiştir.

Seyyid İbrahim'in, Kanunî Sultan Süleyman döneminde, 935 (1528/29)'da öldüğü, yaşının doksanı aştığı ve hayatı boyunca hiç evlenmediği bilinmektedir (Hoca Sadeddin, 1979, C. V, s. 231-235; Gelibolulu, 1997, s. 988-989).

**Zeynelabidin:** Ud çalmakta meşhur olan 15. yüzyıl Azerbaycanlı musiki üstadı Avvad Zeynelabidin, bir müddet Akkoyunlu Sultan Yakub (1478-1490) ve Timurlu Hüseyin Baykara'nın (1469-1506) yanında bulunduktan sonra, Anadolu'ya gelerek Amasya Valisi Şehzade Ahmed'in (1494-1512) meclisine yevmi 50 akçe maaşla kabul edilmiştir. Kısa zamanda şöhret kazanan Üstad, bir dönem Manisa Valisi bulunan (1491-1502) Şehzade Korkud'un ricası üzerine kısa bir süre onun yanında kalmıştır.

Bundan sonra Amasya'ya geri dönen Zeynelabidi'nin, çok sayıda sanatkar yetiştirmekle Osmanlı musiki hayatının canlanmasında önemli rolü olmuştur (Uzunçarşılı, 1977, s. 82-83).

**Mimar Acem Ali:** Osmanlı Devleti'nde Acem Ali, Esir Ali ismiyle de bilinen Tebrizli Mimar Ali, bazı çalışmalarda onunla aynı devirde yaşamış olan hasse mimarlarından Ali adlı başka bir Osmanlı mimarıyla karıştırılmıştır (Komisyon). Mimar Acem Ali 1514 - Çaldıran Zaferi'nden sonra Tebriz'e giren Sultan Selim tarafından çok sayıda ilim ve sanat erbabıyla birlikte Osmanlı Devleti'ne götürülmüştür. Safeviler Devleti'nde *ustatların nazırı* olan Mimar Acem Ali, Tebriz kafilesinin içinde 12 Nisan 1515 yılında Amasya'dan İstanbul'a gönderilmiştir (Arslan, 2001, s. 332 ). Onun Osmanlı Devleti'ndeki ilk faaliyeti de Amasya'dan başlamıştır. Bunu Topkapı Müzesi Arşivi'nde bulunan ve Acem Ali imzasıyla Sultan Selim'e yazılan tarihsiz bir dilekçede *...şehri Amasya'da kim sekiz çeşme icra ettim...* cümlesinden anlamak mümkündür. Mühtemelen Amasya'daki çeşme yapımının tarihi Sultan Selim'in Çaldıran dönüşünde Amasya'da kışladığı ve yanında Tebriz kafilesinin de bulunduğu dönem olan 1514 sonları ve ya 1515. yılın ilk çeğreğinde olsa gerek. Dilekçede sonradan Topkapı Sarayı'na da 10 su çeşmesinin çekildiği; onlardan dörtünün Hamza isminde ustanın ve geriye kalan altısının ise, Acem Ali tarafından yapıldığı bildirilmektedir (Orgun, 1937, s. 334). Anlaşılan, bundan sonra Mimar Ali'ye 1519 yılında Sultan Selim tarafından Osmanlı Devleti'nin başmimarı gibi önemli ve aynı zamanda çok mesuliyetli bir görev verilmiştir (Komisyon).

Mimar Acem Ali, klasik Osmanlı mimarîsi ile Tebriz üslûbunu birleştirerek, Osmanlı Devleti'nde bu zamana kadar iki camiide çok az kullanılmış *toplu plan* mimari üsulunu tam olarak uygulamıştır. Bu üsulla İstanbul *Sultan Selim Camii*'ni onun yaptığı bilinmektedir. Bundan başka, üslûp ve mimarî özelliği Acem Ali'ye ait olunan, kitâbesi bulunmayan eserler olarak Saray Bosna'da *Gazi Hüsrev Bey Külliyesi*, Sofya'da *Kadı Seyfeddin*, Manisa'da *Sultan*, Trabzon'da *Hatuniye*, Konya'da *Sultan Selim*, Çorlu'da *Süleymaniye*, Tekirdağ'a bağlı Saray'da *Ayas Paşa*, İstanbul Fatih'te *Bali Paşa*, Eyüp'te *Cezeri Kasım*, Söğüt'te ve Silivri'de *Piri Mehmed Paşa* camileri ile Topkapı Sarayı'nda *Babü's-Selam* tespit edilmiştir (Qiyasi, 1975, s. 74-75; Ertuğrul, 1988, s. 322).

İki oğlu ve üç kızı olan Mimar Acem Ali'nin Halveti Tarikatı'na mensup olduğu ve İstanbul Şehremini'de kendi parasıyla *Mimar Acem Camii* ile fakir ve yetim çocuklar için bir de ilk okul yaptırdığı iki vakfiyesinden anlaşılmaktadır (Kunter, 1960. s. 438-442). Osmanlı Devleti'nin yaklaşık iyirmi sene başmimarı olan Mimar Acem Ali, 1539 yılının yazında vefat etmiştir (Ayvansarayi, 1281, s. 206; Kunter, 1960, s. 438, 440).

**Mehmed Hâfız Acem:** Osmanlı'da Hâfız Acem diye meşhur olan Mehmed b. Ahmed, doğum tarihi belirtilmemekle 15. yüzyılın ikinci yarısında Azerbaycan'ın Gence vilâyetine bağlı Berda kasabasında dünyaya gelmiştir. Öğrenimini Tebriz'de yapan Hâfız Acem, bir müddet burada yaşamıştır. Safevî Devleti'nin kurulmasıyla, baskı altında kalan ülkesini terk ederek, Kukla Acem diye anılan kardeşi Abdulfettah'la birlikte Osmanlı Devleti'ne iltica etmiş ve Amasya'ya yerleşmiştir . Bu arada şehzâde Sultan Selim'le görüşüp sohbetlerde bulunarak onun hürmetini kazanmış ve kendisine Amasya Ali Paşa Medresesi müderrisliği verilmiştir. Ayrıca Mu'id-Zâde Abdurrahman Efendi hizmetine girerek ondan ve diğer bazı ulemadan dersler almıştır (Taşköpri-zade, 1985, s. 449-450; Aşık Çelebi, 1994, s. 297-298; Mecdi, 1989, s. 449-450; Peçevi, 1980, s. 49-50; Süreyya, 1996, s. 558). Osmanlı ulemasının takdirini kazandıktan sonra, daha çok tanınmaya başlamıştır. Hâfız Acem'in özelliklerinden biri de sık sık medrese değiştirme yoluyla yükselmesi ve her medrese değişikliğinde birkaç eser takdim etmesidir.

Mu'id-Zâde Abdurrahman Efendi aracılığı ile II. Bayezid'le görüşebilen Hâfız Acem, sırasıyla Ankara, Merzifon, İstanbul Ali Paşa, İznik ve sonunda Ayasofya Medresesi'nde müderrislik yapma imkânı bulmuştur (Taşköpri-zade, 1985, s. 449-450; Mecdi, 1989, s. 450; Akün, 1997, s. 80-81). Müderrislik görevi esnasında yazdığı eserleri ise şunlardır; *Haşiye-i Şerh-i Mevakıf*, *Heyülâya dair bir risâle*, *Medinetü'l-İlm*, *Noktatü'l-İlm*, *Fihristü'l-Ulûm*, *Maarîkû'l-Ketaib*, *Seb'a-ı Seyyare*, *Tuhfetü'l-Mestûr*, *Tercüme-i Timurnâme* ve bir de *Ta'likat*'ı olmuştur (Mecdi, 1989, s. 450; Katib Çelebi, 1941, s. 1645, 1725, 1975; Süreyya, 1996, 558; Mehmed Tahir, 2000, C. I, 275). Ayrıca kaynaklarda adı geçmeyen ve Giresun, Ordu-Rize kütüphanelerinde bulunan *Risalet ü'l-Kalem* adlı eseri de vardır (Musayeva, 1986, s. 247). Hâfız Acem'in bunların dışında başka eserlerinin

olduğu da kaydedilmektedir (Akün, 1997, s. 82-83; Musalı, 2009, s.189-192).

Mecdi'nin verdiği bilgilere göre Nakşbendî Tarikatı'na mensup olan Hâfız Acem, Ayasofya müderrisi iken günlük yetmiş akçe ödenekle emekliye ayrılmıştır. Hâfızası güçlü olup, ölünceye kadar kaybetmediği ve güzel yazısı olduğu belirtilmektedir. O, Kanunî Sultan Süleyman saltanatı devrinde 1550 yılında vefat etmiştir (Taşköpri-Zade, 1985, s. 451; Mecdi, 1989, s. 451; Müstekim-Zade, 2000, vr, 179b; Katib Çelebi, 1941, s. 1645; Süreyya, 1996, 558; Mehmed Tahir, 2000, C. I, 275). 16. yüzyıl Osmanlı aydınlarından Ebülmealî (ö. 1582) (Süreyya, 1996, s. 558; Dedeyev, 2009b, s. 215-223; Musalı, 2009, s. 190) ve Muhammed Şah Çelebi isimli şair Niyazi onun oğullarıdır (Aşık Çelebi, 1994, s. 498-499; Musalı, 2009, s. 190).

### **Sonuç**

Bu dönem için Osmanlı Devleti ile Azerbaycan sahası arasında yaşanan sosyo-kültürel ilişkileri ciddi bir şekilde etkileyen faktörlerden biri ve belki de en önemlisi Türk dünyasında var olan tarikatların değişik yönlerden önem arz etmesidir. Bu iki coğrafya arasında faaliyet gösteren kültür adamlarının hemen hepsinin o dönemde yaygın olan tarikatlardan birine mensup olduğu bilinmektedir. Türk insanı farklı coğrafyalarda yaşamasına rağmen bu yolla kolaylıkla ilişki kurabilmiştir. Bu durum, Osmanlı Devleti ile Azerbaycan arasındaki sosyo-kültürel ilişkilerin esas itibarıyla geniş halk tabakasına tarikatlar aracılığıyla yayılmış olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle, Azerbaycan orjinli Safevîlik ve Halvetîlik gibi tasavvufî kurumların yanısıra Orta Asya'da kurulmasına rağmen, Nakşibendîliğin de Anadolu'da yayılması sonucu zamanla sosyo-kültürel açıdan güçlü bir Osmanlı-Azerbaycan bağının şekillenmesine alt yapı oluşturulmuştur. İki ülke arasındaki bu sosyo-kültürel ilişkilerde kendine özgü bir şekilde Karadeniz bölgesi de yerini almıştır.

Safevi Şeyhi Cüneyt'in 1456'da Canik'te Mehmet Bey tarafından iyi karşılanarak ve daha sonra oradan Trabzon üzerine sefer etmesi esnasında yapılan propağanda sonrası Karadeniz insanının bir kısmında Safevi Tarikatı'na ilgi oyanmıştır. Bunun sonrasında Safevi-Osmanlı münasebetlerinde Tokat, Amasya, Çorum gibi Karadeniz vilayetlerinde çok sayıda Safevi meyilli Türkmen aşiretlerinin ortaya çıktığını görmekteyiz. 15.

yüzyılın son çeğreğinden etkisini gösteren bu olay sonucu Karadeniz Bölgesi'nden Azerbaycan'a kitlesel göçler başlamıştır. 1501'de Safevi Devleti'nin kurulmasıyla karşılıklı göç olayları artmış; Şah İsmail'e bağlı Anadolu Kızılbaş Türkmenleri Safevi Devleti'ne gittiği gibi, Sünni Azeri Türklerinden daha ziyade ilim ve sanat erbabı olanlar Osmanlı ülkesini tersih etmişlerdir. Ayrıca, 15-16. yüzyıllarda serbest gidiş gelişler sonucu çok sayıda mutasavvıf, şair, tabip, matematikçi, ilim ve fikir adamının Karadeniz Bölgesi bağlamında Osmanlı-Azerbaycan sosyo-kültürel ilişkilerinde çok önemli rolü olmuştur. Azerbaycan sahasından gelen yetişmiş insan unsuru, Osmanlı kültür hayatını derinden etkilemiş, bazı konularda adeta yeniden yapılandırmaya gidilmiştir.

Sonuç olarak, bu ilişkilerin kurulma odağında iki coğrafya halkının aynı millet, din ve dili paylaşma ile genel yapı olarak ahlaki değerlerin ve kültürel bütünlüğün yanında, Azerbaycan'da gelişmiş ilim, sanat, eğitim ve öğretimin olmasına karşılık, Osmanlı Devleti'nde ise, uzun müddet siyasi istikrarın var olması ve iyi yetişmiş ilim ve kültür adamlarının planlı bir şekilde sevk ve idare edilmesi gibi amillerin bulunduğu söylenebilir.

### Kaynakça

- Abdi-Zade, Hüseyin Hüsameddin.(1927). *Amasya Tarihi*. C. III, İstanbul:
- Akpınar, Cemil.(1995). Fethullah eş-Şirvanî. *Türkiye Diyanet İşleri Vakfı Ansiklopedisi (DİA)*, C. XII, İstanbul: 463.
- Aktan, Çoşkun Can. Dileyici, Dilek. Saraç, Özgür.(2002). Osmanlı Tarihinde Vergi İsyanları - I. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*. C.7. S. 2: 1-20.
- Akün, Ömer Faruk.(1997). Hâfız-ı Acem. *DİA*, C. XV, İstanbul: 80-83.
- Anonim.(1993). *Tarih-e Kızılbaşan (Kızılbaşlar Tarihi)*. Çeviren ve şerhler M.E.Mehemmedi. Bakü:
- Arslan, Hüseyin. (2001). *16 yy. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskan, Göç ve Sürgün*. İstanbul:
- Ayvarsarayı, Hüseyin Efendi, Ali Satı Efendi. (1281). *Hadikatü'l Cevami*. C. I, İstanbul:
- Âşık Çelebi. (1994). *Meşâ'irü's-Şu'ara*, İnceleme Tenkitli Metin, I, Hazırlayan: Filiz Kılıç, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara:
- Âşık Paşa-Zâde.(1332). *Tevârih-i Âl-i Osman*. İstanbul:
- Babinger, Franz -Fuat Köprülü.(1994). *Anadolu'da İslâmiyet*. İstanbul:
- Bayram, Mikail.(1999). Fatih Sultan Mehmet'in Trabz on'u Feth Edişinin Gerekçeleri, *Trabzon Tarihi Sempozyumu, 6-8 Kasım 1998*, Trabzon: 137-140.
- Bitlisi, Şerefhan.(1976). *Şeref-Nâme*. Rusça'ya çeviren: E. İ. Vasilyev. Moskova:
- Budak, Abdulhamit. (2015). *Bir Şehir Bir Tarikat Amasya ve halvetilik*. Amasya:
- Bursalı Mehmed Tahir.(2000). *Osmanlı Müellifleri*, C.I. Ankara:
- Dedeyev, Bilal. (2008). Safevî Tarikatı ve Osmanlı Devleti İlişkileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.1., S. 5, 205-223. [www.sosyalarastirmalar.com/cilt1/sayi5/sayi5pdf/dedeyev\\_bilal.pdf](http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt1/sayi5/sayi5pdf/dedeyev_bilal.pdf): 09.07.2015.
- Dedeyev, Bilal. (2009a). 15-16. Yüzyıllar Osmanlı - Azerbaycan İlişkileri Bağlamında Osmanlı Devleti ve Halvetiye Tarikatı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 6, Sy.1, Ankara: 91-106.
- Dedeyev, Bilal. (2009b). Osmanlı Eğitime Katkıda Bulunan Bazı Azerbaycan Müderrisleri (15. yüzyılın II yarısı ve 16. yüzyılın I yarısı). *Journal of Qafqaz Universtiy*, № 26, Bakü: 215-223.
- Dedeyev, Bilal. (2014). Yeni Çağ Devri Osmanlı Devleti'nde Yaşamış Karabağlı Alimler. *Journal of Qafqaz University*, Volume 2, Number 1, Baku: 3-14..
- Eskinar, Cemal.(1999). Fethullah eş-Şirvani eş-Şemahi (15. asırda yaşamış görkemli riyaziyyatçı, astronom ve coğrafiyaşunas). *Azerbaijan İRS, Winter-Spring*, 65-69.
- Erdem, İlhan. (1991). Ak-Koyunlu Devleti'ni Meydana Getiren Aşiretler, (Çeviri J. Woods'un) "TheAqqoyunlu, Clan, Confederationand Empire", Minneapolis (1976) adlı eserinin 197-214 sayfaları arasından yapılmıştır, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, VI, İzmir, s. 243-265.
- Erşahin, Seyfettin.(2002). *Akkoyunlular*. Ankara:
- Ertaylan, İsmail Hikmet. (1948). *Kulliyat-ı Divan-i Kabûlî*, İstanbul:
- Ertuğrul, Özkan. (1988). Acem Ali. *DİA*, C. I, İstanbul: 322.



- Ezimli, Dilaver.(2007). Azerbaycanın Avrupa ile Ticaret Elakelerinde Vergi Güzeřtlerinin Rolü (XV. asrın II yarısı-XVII. asrın I yarısı). *şah İsmayıl Hatai VI Ümumrespublika elmi-praktiki konferansın materialları*. Bakü: 115-128.
- Feridun Bey.(1274). *Münşeatü's-Selatin*, C. I. İstanbul:
- Ferzalibeyli, şahin Fazil.(1999). *Azerbaycan ve Osmanlı İmperiyası, XV.-XVI. Asırlar*. Bakü:
- Gelibolulu Mustafa Ali. (1926). *Menakıb-ı Hünerveran*. İstanbul:
- Gelibolulu Mustafa Âli.(1997). *Kitâbü't-Tarih-i Kühü'l-Ahbâr*. Hazırlayan: Ahmet Uğur ve diğerleri. C. I, II. Kısım. Kayseri:
- Gökmen, Ertan. (1997). Yavuz Sultan Selim'in İran'dan ve Mısır'dan Getirdiđi Sanatkarlar. *Türk Kültürü*, Sy: 407: s.143-151.
- Qiyasi, Cafer. (1975). Tebrizskiye Arxitektori v Turçii (XIII-XVI vv). *Azerbaycan SSR Bilimler Akademisi, Meruzeler-Dokladi*, C. XXXI (7), Bakü: 72-77.
- Hâfız Hüseyin Kerbelayî Tebrizî (1349). *Ravzetü'l-Cinân ve Cennetü'l-Cinân*, C. II, Tahran:
- Hikmet (Ertaylan), İsmail. (2013). *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi I-II*. Hazırlayan: Parvana Bayram. Ankara:
- Hınz, Walther.(1992). *Uzun Hasan ve şeyh Cüneyd*. Çeviren: Tevfik Bıyıklıoğlu. Ankara:
- Hoca Sadeddin. (1979). *Tâcü't-Tevârih*. Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu. C. V. İstanbul:
- Hulvi. (1993). *Lemezât-ı Hulvîyye ez Lemazat-ı Ulvîyye*. Hazırlayan: Mehmet Serhan Tayşı. İstanbul:
- İlgürel, Mücteba.(1993). Celali İşyanları. *DİA*. C. 7: 252-257:
- şlhan, şahin.(1999). Osmanlı-Akkoyunlu Nüfus Mücadelesinde Trabzon. *Trabzon Tarihi Sempozyumu, 6-8 Kasım 1998*, Trabzon: 153-157.
- İnalcık, Halil. (2015). *Has-bağçede 'Aş u Tarab, nedimler-şairler-mutribler*. İstanbul:
- II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri.(1994). Hazırlayanlar: İlhan şahin-Feridun Emecen. İstanbul:
- Karl, Jahn. (1979-1980). Tebriz Dođu ile Batı Arasında Bir Ortaçağ Kültür Merkezi. Çeviren: İsmail Aka. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafiya Fak. Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIII/24, Ankara: 59-79.
- Kâtib Çelebi.(1941). *Keşfü'z-Zünûn*. C. II. İstanbul:
- Kasimov, Heyirbey. (2008). *Orta Asırlarda Azerbaycan Medeniyeti*. Bakü:
- Kastamonlu Latifi. (1314). *Tezkere-i Latifi*. İstanbul:
- Kayaalp, İsa. (2001). Kabûli. *DİA*. C. XXIV. İstanbul: s. 43 .
- Kenan, İnan. (1999). Trabzon'un Fethi. *Trabzon Tarihi Sempozyumu, 6-8 Kasım 1998*, Trabzon: 141-151.
- Komisyon. (1979). Emiri Mehmed Bey. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (TDEA)*, C. 3, İstanbul: 37.
- Komisyon. (1981). Hâşimî. *TDEA*, C.4, İstanbul: 140.
- Komisyon, Ali b. Abdullah (Acem, Esir). *Osmanlı Araştırmaları*, [http://www.os ar.com/modules.php? name =Encyclopedia&op=content&tid=501382](http://www.osar.com/modules.php?name=Encyclopedia&op=content&tid=501382) (17.04.2014).
- Kırzioğlu, Fahrettin (1998). *Osmanlılar'ın Kafkas Elleri'ni Fethi (1451 -1590)*. Ankara:
- Kunter, Halim Baki. (1960). Mimar Ali Beyin bilinmeyen iki vakfiyyesi. *V. Türk Tarih Kongresi, Ankara 12-17 Nisan-1956*. Ankara: 438-442.

- Küçükdağ, Yusuf. (1994). *Vezir-i Âzam Pîrî Mehmed Paşa*. Konya:
- Küçükdağ, Yusuf.(2002). Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Şiî Propagandalarına Halvetiye ile Karşı Koyma Politikası. *XIII. Türk Tarihi Kongresi, 4-8 Eim 1999 Ankara*, Ankara: 435-444.
- Lamiî. (1270). *Tercüme-i Nefâhâtü'l-Üns*. İstanbul:
- Mahmudov, Yakup. (2006). *Azerbaycan Diplomatıyası*. Bakü:
- Mecdî. (1989). *Şekaik Tercümesi*. C. I-II. İstanbul:
- Mehmed Süreyya.(1996). *Sicill-i Osmanî*. C. II, III, V. İstanbul:
- Muhammed bin Mahmud Şirvani. (2012). *Tuhfe-i Miradi (Cevhername)*. İnceleme-Dizin-Tıpkıbasım, Hazırlayan: Mustafa Argunşah. İstanbul:
- Musalı, Namiq. (2011). *I. Şah İsmailin Hakimiyeti*. Bakü:
- Musalı, Vüsale. (2009). *Osmanlı Tezkirelerinde Azerbaycan Şairleri*. Bakü:
- Musayeva, Azade.(1986). *Şerk Elyazma Katalokları Esasında Azerbaycanlı Müelliflerin Elyazmalarının Toplu Kataloğu. (Basılmamıştır). Azerbaycan Bilimler Akademisi Elyazmalar Enstitüsü*. C. I. Bakü:
- Musayeva, Azade.(2007). *XV-XVI asrlar Azerbaycan Mühaciret Edebiyatı ve Halili Firkatnamesi*. Bakü:
- Münşi, İskender Bey Türkman.(2010). *Tarex-e Alemarayi Abbasi*. Farsçadan tercüme: Şahin Farzaliyev. Bakü:
- Müstekim-Zâde. (2000). *Mecelletü'n-Nisab*. Ankara:
- Nesirov, Elnur. (2011). *Orta Esrlerde Yaşamış Azerbaycanlı Alimler*. Bakü:
- Onullahi, Seyidağa.(1982). *XIII-XVII. Asırlarda Tebriz Şehrinin Tarihi*. Bakü:
- Orgun, M. Zarif. (1937). Hassa mimarlar. *Arkitekt*, sy. 12. İstanbul: 333-342.
- Pala, İskender. (1982). Kabûlî, *TDEA*, C. 5, İstanbul: s. 66.
- Paydaş, Kazım. (2004). Akkoyunlular Döneminde Ticaret. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları dergisi*, C., 23, S. 36: 213-224.
- Peçevî.(1980). *Tarih*. Hazırlayanlar: Fahri Ç. Derin, Vahit Çabuk, C. I. İstanbul:
- PiriyeV, Vaqif. (2003). *Azerbaycan XIII-XIV Asrlarda*. Bakü:
- Rûzbihan, Fazlullah.(1987). *Tarih-i Alem Ârâ-yi Emînî*. Rusça'ya çeviren: G. Minorskaya. Bakü:
- Sehî Bey. (1998) *Heşt-Behişt*. Hazırlayan: Mustafa İsen. Ankara:
- Serin, Muhittin. (1997). Hamdullah Efendi, Şeyh. *DİA*, Cilt 15, Ankara: 449-452.
- Solak-Zâde. (1989). *Tarih*, C. I, II, Hazırlayan: Vahit Çabuk. Ankara:
- Suyolcuzade, Mehmed Necib .(1942). *Devha-tül-Küttab*. Tertip ve tashih eden: Kilisli Muallim Rifat, İstanbul:
- Sümer, Faruk.(1992a). *Safevîler Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü*. Ankara:
- Sümer, Faruk.(1992b). *Çepniler*. İstanbul:
- Şahin, Kamil. (1996). Habib Karamanî. *DİA*, C. XIV, İstanbul: 371-372.
- Şemseddin Sâmî.(1996). *Kâmusu'l-A'lâm*. Tıpkı Basım. C. V. Ankara:
- Şerifli, Kamandar. (1999). Mahmud Şirvani. *AMEA Eİ Filolojiya Meseleleri*. Bakü: 56-67.
- Şevkî, Osman.(1991). *Beşbuçuk Asırlık Türk Tebabeti Tarihi*. Hazırlayan: İlter Uzel. Ankara:
- Taşköprî-Zâde.(1985). *Şakaiku'n-Numaniye*. İstanbul:
- Tihranî, Ebu Bekr-i. (2001). *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çeviren: Mürsel Öztürk. Ankara:

- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1977). Osmanlılar Zamanında Sarayda Musiki Hayatı. *Bellekten*, C. XLI, Sayı: 161: 79-114.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1998). *Osmanlı Tarihi*. C. II. Ankara:
- Ünver, İsmail. (1997). Hamidi. *DİA*, C. XV, İstanbul: s. 461 -462.
- Üzüm, İlyas.(2002). Kızılbaş. *DİA*. C. XXV: 546-557:
- Yazıcı, Tahsin. (1988). Safeviler. *İslam Ansiklopedisi.*, C. X, İstanbul: 53-59.
- Woods, John E. (1993). *Akkoyunlular (Aşîret, Konfederasyon, İmparatorluk, 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme)*, Çeviren: Sibel Özbudun. İstanbul:

